

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКТ З КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ВИМІРАХ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ

Надія Бібік,

доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна,
e-mail: poth_osvit@ukr.net,
ORCID ID: 0000-0001-7511-270X

У статті розкрито роль підручника як універсального засобу навчання. Досліджено, як розвивається й удосконалюється цілий комплекс засобів навчання, що змінює функцію підручника та вже розглядається як елемент цілісної системи засобів навчання. Наявність навчально-методичного комплекта визначає роль підручника як системоутворювального ядра, своєрідної метасистеми, надає йому нового призначення — стати сполучною ланкою між усіма компонентами комплексу, забезпечити їхню цілісність та функціональність єдиних підходів до реалізації засад компетентнісного підходу. Визначено критерії добору навчального матеріалу за певними критеріями — науковості, систематичності та частотності розгляду; ступеня необхідності, актуальності та доступності у певному віковому періоді; узгодження змісту, структури, обсягу з цілями предмета; часом, що відводиться на його вивчення.

Ключові слова: навчально-методичний комплект; компетентнісно орієнтоване навчання.

Постановка проблеми. Нова реальність породжує запит на спеціальний науково-методичний супровід навчального процесу, несуперечливого за змістом, який охоплює відповідність форм, технологічних процедур, заходів, спрямованих на вияв та формування ключових і предметних компетентностей учнів.

Помічено, що поява комплектів, додаткових матеріалів для диференціації навчального процесу, тестового та інших видів контролю, поурочних розробок уроків спонукають учителів до пасивного очікування готових рекомендацій, методичних настанов.

У цьому контексті **інноваційним** вважаємо науково-методичний **супровід**, який на відміну від готових для використання рішень передбачає спеціальний вид допомоги суб'єкту, спрямований на запобігання та подолання проблем професійної діяльності.

Суттєвою ознакою такої допомоги є партнерська суб'єкт-суб'єктна взаємодія, надання можливостей для співтворчості учасників навчального процесу.

Аналіз досліджень з проблеми. Ефективність такого виду супроводження комплексів науково-методичного забезпечення обґрунтовано в працях Кодлюк Я.П., Савченко О.Я.; апробовано в процесі моніторингу впровадження напрацювань авторами підручників, навчально-методичних посібників (Бурда М.І., Буринська Н.М., Величко Л.П., Головка М.В., Гупан Н.М., Засекіна Т.М., Мартиненко В.О., Пономарьова К. І., Онопрієнко О.В., Пометун О.І, Савченко О.Я., Топузов О.М), а також ученими й методистами системи ІППО (Сорочан М.М., Тимошко Г.М., Палько Т.В.), що дало змогу обґрунтувати структуру цього процесу, визначити його етапність, форми презентації, визначення ефективності.

Як відомо, інновації завжди визрівають у надрах наявних суперечностей. У межах досліджуваного процесу встановлено такі **суперечності**:

- розрив у часі між темпами теоретико-методологічних напрацювань у сфері компетентнісно орієнтованої освіти та розробленням відповідного навчально-методичного супроводу;
- неузгодженість між цілями забезпечення компетентнісного підходу та їх реалізацією на рівні навчального предмета, навчального матеріалу, процесу навчання;
- невідповідність теоретичного обґрунтування компетентнісного підходу в навчанні та якості ресурсного забезпечення цього процесу;
- випереджувальний характер упроваджень навчально-методичного ресурсу в практику роботи та підготовка вчителя у ВНЗ, яка нерідко перебуває у фарватері шкільних перетворень.

Мета статті: розкрити теоретичні та методичні засади ресурсного забезпечення компетентнісно орієнтованого уроку з предмета «Я досліджую світ», підходи до усунення перевантаження учнів; продемонструвати результати моніторингу реалізації підготовленого супроводу на основі аналізу методичних утруднень вчителів, пізнавальних реакцій учнів.

Виклад основного матеріалу. Найефективнішими засобами для досягнення цілей дослідження на цьому етапі стали **спостереження уроків**, їх **обговорення** вчителями, **виявлення** вразливих точок зіткнення поглядів на його адекватне ресурсне забезпечення.

Адже саме в **урочі** сфокусовано розв'язання всіх названих вище суперечностей: це і якість навчально-методичного забезпечення, і підготовленість учителя,

повнота набору й адаптивність супроводжувального ресурсу в аспекті відповідності теоретичним засадам предмета, потребам і можливостям учнів.

Модернізація організаційних форм уроку на засадах компетентнісного підходу націлює вчителя на **результати** освітньої діяльності, тобто, інструментальні (процесуальні) рішення мають бути спрямовані на досягнення прогнозованих результатів.

Пошуки ознак цікавого та результативного компетентнісно орієнтованого уроку, як показує дослідження, нерідко мають протилежні тенденції.

Сучасні дослідження вказують на особливості ритму й коливань усіх психічних процесів, які позначаються на працездатності учнів, потребують переключень інтенсивної розумової діяльності на розумово-м'язові процеси, на розрядку інтелектуального напруження, надання переваги емоційно-комунікативним діям. Крім того, досвідчений учитель зважатиме на пізнавальне реагування учнів, добиратиме засоби підтримки пізнавальних інтересів.

Тривалі спостереження уроків, їх поелементний аналіз, зіставлення засобів впливу на пізнавальні орієнтації та реакції учнів дозволили з'ясувати, що **найбільша пізнавальна активність учнів** спостерігається в ситуаціях безпосереднього їх спілкування з об'єктами навколишнього світу, під час практичних дій з предметами, використання життєвого досвіду дітей у разі варіативності та незвичайності методів діяльності.

Пізнавальна активність молодших школярів **знижується** одноманітністю процесуальних характеристик навчання (особливо, якщо тривало використовуються методи слухового сприймання – бесіда, розповідь, опитування); перенасичення процесу емоційними, розважальними прийомами; невідповідністю рівня трудності пізнавального завдання можливостям учнів тощо.

Помічено, що **стимулами** дитячої активності на уроці є: успіх, заохочення, можливість продемонструвати знання, життєвий досвід; мати престижну роль у грі, у спілкуванні; ситуації проведення дослідів, можливість маніпулювати предметами, діяти з ними.

Натомість **гальмує** дитячу активність роль пасивного слухача; повторюваність змісту; одноманітність методичних прийомів: коли не заохочують і не питають; використання недоступної інформації; задачі неадекватної трудності.

Формування особистісно значущої картини світу здійснюється за рахунок максимальної опори на життєвий досвід, який розвивається у процесі взаємодії учня з навколишнім світом. Це стає можливим лише за умови створення такого соціокультурного середовища, у якому учні мають змогу пропустити через себе норми, приписи, правила, які прийняті в суспільному житті.

Переорієнтація на компетентнісний підхід змінює всі складники освітнього процесу, які мають бути адекватно відображені в підручнику і супровідних ма-

теріалах комплексів. Адже кардинально змінюються всі складові – мета, зміст, система оцінювання, тип педагогічної взаємодії.

З погляду компетентнісного підходу, **цілі навчання** стають реалістичнішими, осмислюються учнями і стають їхніми власними цілями заради досягнення зрозумілого, привабливого і посильного результату.

Зміцнюється і розширюється пізнавальна мотивація учнів шляхом розвитку інтелектуальних переживань учня, підтримки успіху; через особистісно орієнтований зміст навчання, задоволення потреби в пошуку нової інформації; створення ситуацій пізнавальних утруднень, диференційованого використання мотиваційних спонук залежно від характеристик уміння вчитися.

Зміст освіти стає функціональнішим, розглядається на міжпредметному рівні. Він включається у соціальний контекст, спрямовується на набуття пізнавального і життєвого досвіду.

Змінюються форми і методи організації навчання — вони набувають діяльнісного характеру, передбачають вироблення самостійності у застосуванні програмового змісту. Широко використовуються групові форми навчальної роботи з метою вироблення навичок партнерської взаємодії та співробітництва.

Оцінювання навчальних досягнень передбачає наявність доказів компетентності учня в певній сфері. Це не лише обсяг інформації про об'єкт пізнання, її якість (знання конкретних фактів, правил чи зв'язків і залежностей), але й рівень рефлексивності в самооцінці результатів, активність у їх набутті, вияв інтересу до пізнання; надання переваги знанням, які можна здобути самостійно; прагнення успіху.

Скажімо, компетентнісна освіта на чільне місце висуває життєві ситуації, контекст, у якому учень, студент виявить свою обізнаність. Навчальні завдання ставляться так, як функціонують проблеми у житті, та передбачають відповідне застосування на практиці.

Зокрема, у навчальних матеріалах, методичних розробках рекомендується практикувати розгляд світу і його подій з різних точок зору, з різних ролевих позицій: свідка подій; учасника; того, хто сумнівається; того, хто не сумнівається; історика; учня; учителя; директора та ін. Постійна зміна ролей зумовлює широту поглядів на світ людей, вчинків, поведінки, дозволяє їх розглядати як взаємозумовлені, залежні одне від одного, створює умови для координації різних позицій.

Підготовці навчально-методичного супроводу до предмета «Я у світі» передувало теоретичне оформлення специфіки врахування компетентнісного підходу на рівні підручника й інших складових комплексу, враховувались вимоги до підручникотворення для молодшого школяра [2; 3].

Зазначимо, що у новому поколінні навчально-методичного забезпечення вперше опрацьовувались і враховувались зазначені особливості, хоча протягом усіх

років модернізації шкільної освіти проблеми формування змісту та відповідного його відображення у підручниках, посібниках визначалися найпріоритетнішими.

Попри всі складнощі підручникотворчого процесу визначимо як позитив те, що теоретичні засади підручників знайшли відображення у відповідних концепціях, розроблених принципах і критеріях відбору змісту, в структурі та логіці організації навчального матеріалу.

Психологічний аналіз підручників для початкової школи, здійснений знаним фахівцем у галузі герменевтики Н.В.Чепелевою, засвідчив якісні відмінності, характерні для українських підручників нового покоління, а саме: вищий рівень діалогічності; адресованість до читача (учня); персоніфікованість, що сприяє підвищенню інтересу до змісту та особистісному зануренню учня в текст, усвідомленню ним навчального матеріалу.

Аналіз методичного апарату підручників з точки зору їх впливу на формування культури читання учнів показав, що більшість завдань спрямовані на розвиток операцій структурування й узагальнення змісту, формування вмінь оцінювати текстову інформацію, пов'язувати її з власним життєвим досвідом.

Водночас, на думку психологів, необхідно збільшити кількість завдань на реструктурування текстової інформації, побудову логічної та смислової структури повідомлення, оскільки їх виконання, як свідчить практика, викликає труднощі не лише в учнів, а й у студентів вищих навчальних закладів. Доцільно вводити до методичного апарату підручників завдання на самостійне формулювання запитань до тексту, що поліпшило б вироблення в учнів умінь вести діалог з твором.

В умовах конкурсного відбору підручників ситуація диктує вибір «на марші», тому в експериментальному процесі аналізувались можливості підручника для реалізації програми, доступність і емоційна привабливість текстів, їхня інструментальна цінність; обсяг і кількість практичних завдань та вправ; відповідність пізнавальним можливостям учнів; посиленість і необхідна частотність відпрацювання базових вимог.

У підготовленій нами концепції [4] зверталась увага на ступінь реалізованості в підручнику сучасних підходів до презентації змісту, процесу і результатів навчання. Зокрема, українська освіта на нормативно-правовому рівні узгоджується з європейськими напрямками щодо компетентнісного підходу. Що це означає?

Навіть побіжний перегляд рукописів навчально-методичних комплексів зорієнтує вчителя на такі ознаки:

- чи задіяний учень у конструюванні знання, чи він лише пасивний учасник навчання;
- чи передбачено діалог, взаємодію між учасниками навчального процесу;
- які мотиваційні спонуки використано (новизна змісту, опора на життєвий досвід, можливість висловити власне судження, продемонструвати свої досягнення);

- яким завданням надається перевага: тим, що можна виконати самостійно, чи на рівні відтворення;
- чи передбачені інструменти супровідного оцінювання як докази компетентності учня в певній сфері, тобто вміння зв'язати відоме й невідоме, встановити причинно-наслідкові зв'язки, застосувати набутий досвід у змінених умовах?

Відповіді на ці питання, разом з оцінкою поліграфічних рішень, дозволять учителю адекватно оцінити підготовлений продукт.

Як вважав Д. Д. Зуєв, «оновлений зміст освіти, структуру його реалізації дає підручник, а конкретизацію, диференціацію і навіть індивідуалізацію змісту освіти і способів оволодіння ним дають інші засоби навчання, які складають за цією ознакою разом з підручником цілісність – навчальний комплект¹.

У навчально-методичному комплекті до підручника «Я у світі»² передбачено: **робочий зошит**, створений нами спільно з учителем-методистом. Він дозволяє диференціювати навчальний процес, організовувати самостійну роботу учнів. Асортимент практичного матеріалу розвантажить учителя від необхідності добирати варіанти практичних завдань для учнів з різними навчальними можливостями і потребами, передбачати життєвий контекст, у якому вони можуть застосувати одержані уявлення, знання, уміння [5 – 11].

Посібник із промовистою назвою «**Експрес-контроль**», що являє собою систему тестових завдань, дозволить оперативно з'ясувати стан засвоєння кожним учнем програми, вчасно відкоригувати випадки неуспішності.

Орієнтовний конспект з розгорнутим методичним сценарієм уроку спрямує творчість учителя на результативну працю. Тут передбачено мету кожного уроку в системі розвитку смислів, можливу мотивацію навчальних зусиль учнів, її підкріплення протягом уроку, способи педагогічної взаємодії, варіанти завдань у нарощенні складності.

У сценарії уроків передбачено також ігрове поле, ситуації емоційного розвантаження, задіяння засобів зворотного зв'язку, додатковий матеріал для варіативного використання.

Підручники «Я досліджую світ» проходили попередню апробацію шляхом експертизи за умовами конкурсу, доповнювались консультаціями з учителями, які тривалий час працювали за нашими програмами і попередніми варіантами підручників [8; 9; 11; 12].

1) Д.Д. Зуєв Школьный учебник, М., Педагогика. – 1983, С.220

2) Н.М. Бібік, Г.П. Бондарчук «Я у світі» 3 клас: робочий зошит. – Х: Вид. група «Основа», 2014. – 64с. Н.М. Бібік, Г.П. Бондарчук «Я у світі» 4 клас: робочий зошит. – Х: Вид. група «Основа», 2015. – 64с.

**Аналіз навчально-методичного комплекту для 3 класу
за анкетами, рецензіями, експертними висновками вчителів**

Таблиця 1

Назва видання	Позитивні сторони	Зауваження	Потребує змін	Необхідно вилучити
1	2	3	4	5
Підручник. 3 клас	Відповідність програмі, використання міжпредметних зв'язків, опора на життєвий досвід учня, наявність узагальнюючих завдань, ситуацій, які передбачають навчальну взаємодію	Питома вага теми «Людина і світ» менша ніж інших і потребує доповнення; одноманітний методичний апарат деяких тем	Робота з незнайомими словами; у методичному апараті передбачити більше компетентнісних завдань	Тексти, які є в літературній читанці
Посібник із експрес – контролю. 3 клас	Наявність диференційованих завдань; легкість використання сторінок посібника (відривні)	Обмаль завдань з теми «Людина і світ»	Щоб у кожній парі завдань були легші та складніші	Деякі прислів'я, які є в інших підручниках і посібниках
Методичний посібник. 3 клас	Наявність детальних розробок уроків і цікавого матеріалу для варіативної організації уроку	Дати зразки зарубіжного досвіду організації подібних уроків; не до всіх уроків є фізкультхвилинки; розробити варіативний матеріал до теми «Людина і світ»	Роз'яснення до роботи зі «Скринькою нових слів»; урізноманітнення форми оцінювання навчальних досягнень. Більше ситуацій, де можна застосувати одержані знання.	Нормативи контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів

Отже, за даними дослідження основний матеріал підручників і посібників дістав схвалення. Відзначено як позитив наявність завдань аперцепції, або опори на життєвий досвід, різноманітних ситуацій зацікавлення, міжпредметних завдань.

Водночас, вчителі пропонували відкоригувати питому вагу тем, які відображені, на їхній погляд, недостатньо; подати зразки занять або уроків, які практикуються у зарубіжному досвіді; вилучити матеріал, який дублюється в інших підручниках або є в збірниках МОН України.

З урахуванням запитів учителів в **орієнтовних розробках уроків** пропонувалися можливі варіативні методичні рішення на всіх етапах їх проведення.

Послідовне мотивування кожного етапу уроку – необхідний засіб активізації дітей, збудження інтересу до навчальної діяльності. Адже чим молодший школяр, тим частіше виникає потреба в підкріпленні мети діяльності, активізації внутрішніх сил дитини в переборенні пізнавальних труднощів.

Для вчителя ця вимога означала пошук опорних мотивів для конкретних учнів, питань і проблем, завдяки яким може формуватися у кожному випадку власний смисл виучуваного.

Значні труднощі у цілепокладанні для вчителів становив процес об'єктування мети – переведення її на доступний для учнів рівень.

Наведемо приклади орієнтирів, які були передбачені в експериментальних матеріалах.

Тема уроку, мета уроку	Орієнтири для повідомлення мети учням
<p>Тема: Винаходи людства</p> <p>Мета і завдання: розширювати уявлення учнів про історію винаходів речей і приладів, якими ми користуємось у повсякденному житті; розвивати пізнавальний інтерес, допитливість; виховувати прагнення до знань.</p>	<p>Учитель. Усі ми звикаємо до речей, якими ми користуємось, і не замислюємося, звідки вони, хто їх придумав. Сьогодні на уроці ми відкриємо таємниці деяких речей. Звідки взялась кулькова ручка, як з'явився фломастер, хто придумав класну дошку, коли з'явилася голка. Цікаво, що винахідники — не лише дорослі люди, а й ваші ровесники.</p>
<p>Тема: У кожному куточку світу свої традиції та звичаї</p> <p>Мета і завдання: розширювати уявлення учнів про різноманітність культур, звичаїв народів; на прикладах спільного і відмінного у звичаях формувати інтерес і толерантне ставлення до інших культур; навчати взаємодіяти в групових формах роботи.</p>	<p>Учитель. Кожна нація, кожен народ протягом багатьох століть виробляли свої традиції та звичаї. Це ті неписані закони, якими керуються люди не тільки в побуті, але й на рівні держави. Пізнати якусь іншу країну, народ і окрему людину неможливо без знання тієї культури, до якої вони належать. Ми сьогодні почнемо захоплюючу мандрівку в світ традицій і звичаїв інших народів, звертаючи особливу увагу на участь дітей у святах, обрядах, усталені норми поведінки.</p>

<p>Тема: Охорона довкілля—спільна справа всіх землян</p> <p>Мета і завдання: розширити уявлення учнів про Землю як спільний дім усіх людей, необхідність співробітництва народів у питаннях збереження природи і безпечного життя, запобігання стихіям; залучати учнів до посиленої природоохоронної роботи; переконати в тому, що збереження природи Землі залежить від кожної людини.</p>	<p>Учитель. Тема сьогоднішнього уроку — «Охорона довкілля – спільна справа всіх землян». Дуже влучно сказав про охорону природи письменник Михайло Пришвін: «Охороняти природу – означає охороняти Батьківщину». На уроці обміркуємо, хто повинен охороняти довкілля: сім'я кожного з вас, друзі, країни Європи, США чи всі люди Землі. Кожен із нас може і повинен охороняти навколишній світ.</p>
---	--

Гнучкість педагогічної позиції є однією з істотних умов проведення уроків предмета «Я досліджую світ», оскільки спілкування з молодшими школярами потребує від учителя великого динамізму, вміння перевтілюватися, одночасно сприймати реакції всіх і кожного. Необхідно вчасно підтримувати успіхи дітей, сприяти результативному навчанню.

Як з'ясувалось у процесі спостережень, типовим недоліком у проведенні уроків є **зловживання словесними методами**, коли ефект засвоєння змісту пов'язується із добрим розтлумаченням норми. За такого розуміння пріоритетним стає слово. А має бути «менше вчителя» та «більше учня!» Діалог - це звертання до іншого, жива взаємодія, яка породжує партнерські стосунки. Для вчителя важливим стає вміння розподіляти активність, свою власну та учнів, шляхом розгортання різних видів діалогічних форм.

Домінуюча позиція вчителя знижує навчально-виховний ефект, не залишає часу на обдумування, нав'язує учням свою точку зору, ігнорує активність учня.

Як свідчить практика, часто перешкодою на шляху до результативного, компетентнісно орієнтовного навчання є відмінності в інформованості учнів у різних галузях знань, життєвих обставинах тощо. Тому дослідники-вчителі вказують на важливість **ситуацій аперцепції** або звернення до життєвого досвіду учнів. Правильне відображення взаємозв'язку між двома або більше об'єктами як єдиного цілого дає можливість послідовно підводити учнів до розуміння досить складних зв'язків і взаємин між собою та навколишнім світом (наприклад, *скласти павутинку залежностей між собою та іншими: я піклуюсь...; про мене піклуються...; я допомагаю...; мені допомагають...; встановити зв'язок між професією і її значенням для інших людей*).

Спрямовуючи думку учнів на ще непізнане, звертаючи увагу на ті сторони явищ, які залишилися непомітними, учитель сприяє тому, що новизна результатів пізнавальної діяльності викликає емоційні переживання.

У третьому і четвертому класах зміст залежностей у кожній із названих систем ускладнюється; збагачується частка самостійності учнів у засвоєнні програмового змісту. У моделі розвитку особистості Л.С. Виготський подає ідеальну картину будь-якого пізнання: дитина рухається від залежності до самостійності. Саме такий напрям методично розгорнуто в навчально-методичному комплексі. Це опрацювання тем за етапами:

1. Діагностичний (Хто я і який я? Яким є інший? Чим відрізняється від мене? Що таке добро – зло? тощо). На цьому етапі робиться своєрідний зріз наявного капіталу знань учня про себе, інших, навколишній світ. Пізнати себе – цю роботу не можна передоручити іншому. Тому чим більше вправ на осмислення себе, своїх перспектив, тим гнучкішою й еластичнішою стає психіка дитини, тим успішніше вона входить у соціальні зв'язки.
2. Функціональний або операційний, коли висувуються гіпотези про об'єкт пізнання, розв'язуються прогностичні задачі; учні вступають у діалог щодо засадничих істин у системі: я – інший, я – навколишній світ: правда – неправда, добро – зло. Саме діяльність учня поєднує в єдине ціле множину процесів, які зумовлюють появу й функціонування нового знання, дозволяють розкрити неоднозначність впливу різноманітних умов. Тому вчитель має накопичувати якомога більше прикладів таких діяльностей, які формують досвід: описати гарне в іншій людині дати характеристику партнеру, визначити функцію об'єкта розгорнути критичну характеристику явища; спробувати на щось подивитись з іншого боку, з іншої точки зору передбачити різні варіанти розвитку подій тощо.
3. Етап практичної, а за певних умов і творчої самореалізації учня, оформлення компетентності у певній сфері життя. Цьому сприяють прийоми типу: навчи мене. Це презентації соціальних проєктів, участь у колективних справах, іграх тощо. Лише через подолання пізнавальних утруднень, проблем, пробуючи власні сили учень набуває соціального досвіду.

Названі етапи розгорнуто в підручниках «Я у світі» через методичний апарат.

Так, у підручнику обрано варіант подання змісту через **сюжетне розгортання**, через подію-задачу, історію вчинку, розповіді, що забезпечує наочність, зрозумілість соціальних категорій, зумовлює емоційний відгук на події, явища, факти. Для переконання учнів у важливості моральних імперативів задіяно бінарні опозиції: добрий вчинок змінює світ на краще, а злий – руйнує, нищить; ввічливість породжує гарне ставлення, а грубощі – відштовхують від себе.

Проблематизація навчального матеріалу через систему задач-ситуацій допомагає учням ув'язати розрізнені явища-деталі в широку картину уявлень про світ, життя людини, а моральні висновки з особистісної цінності перетворити на соціально значущі.

Одним із найважливіших засобів компетентнісно орієнтованої реалізації методики з предмета «Я досліджую світ» стали пізнавальні завдання, які передбачають поєднання інтелектуальних зусиль із широким використанням методів чуттєвого пізнання навколишнього світу, забезпечення зв'язку засвоєного матеріалу з життєвим досвідом учнів; практичні вправлення.

Установлена доцільність пізнавальних завдань і для оволодіння узагальненими способами дій. Дуже важливо, що у цьому процесі формується розуміння необхідності розглядати будь-які предмети у зв'язку з іншими через включення їх у нові зв'язки та відносини. Помічено, що у дітей виникає настанова на пошук внутрішніх зв'язків, визначається спрямованість пізнавальної діяльності на важливі сторони функціонування; забезпечується відображення властивостей предметів, явищ, їх поєднання в єдине ціле («Яким буде життя на Землі через 100 років?» - учні узагальнюють отриману інформацію про стан довкілля, винаходи людства, взаємини людей; складають мапу винаходу за заданим алгоритмом; гра «Якби я був чарівником, то...»).

Ми вважали, що завдань має бути достатньо для досягнення результатів з предмета з врахуванням показників дидактичної системи завдань. Так, в узагальненому вигляді було визначено такі показники:

повнота охоплення провідних уявлень і понять з кожної теми та предметних дій в істотних, соціально важливих ситуаціях;

поступове зростання доступної складності й трудності завдань, спрямованих на забезпечення успіху учнів у оволодінні соціально значущим змістом;

включення у систему завдань навчальних умінь надпредметного змісту, що забезпечувало орієнтацію учнів на спосіб здобування знань;

оригінальність форми, що надавала можливість самовияву учнів.

Завдання на виявлення зв'язків, залежностей використовувались, в основному, під час осмислення матеріалу, його сортування, встановлення зв'язку з раніше вивченим. Вони вимагали від учнів умінь визначати внутрішні властивості предметів, розглядати їх у зв'язку з іншими через включення у нові зв'язки й відносини: Що на Землі залежить від людини? (вибрати: мир, злагода, тривалість дня, рух планет, стан довкілля та ін.); екологічні задачі на виявлення шкоди від сміття для навколишнього середовища; як дати нове життя старим речам тощо.

Оволодіваючи пізнавальними операціями, учні поступово готувались до виконання завдань на встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Це сприяло оволодінню вмінням узагальнювати й конкретизувати причинні зв'язки, бачити загальне й відмінне в явищах, з'ясувати, що з чим пов'язане, що від чого залежить. Наприклад, пропонуємо дітям дати відповідь на запитання чи виконати завдання: Що може трапитись з цими дітьми? (на основі сюжетних малюнків про поведінку дітей на вулиці, випадки правопорушень); Чому так не буває?

(Розв'язати алогізм); Розіграти сценку на віднайдення справедливості моральних норм (не підглядати, говорити правду, вміти визнавати провину).

Під час проведення експерименту ми звертали увагу на важливість узгодження бачень автора й учителя у прочитанні своєрідних методичних знаків, які закладено в навчально-методичному комплексі.

З урахуванням специфіки програмового матеріалу кожної теми з предметів «Я досліджую світ» і відповідно до дидактичних умов забезпечення процесу формування соціальної компетентності учнів була змодельована їхня навчальна діяльність.

Дослідники врахування життєвого досвіду дітей (Н.Д. Лушников, А.П. Алексєєва) показують необхідність розробки спеціальних питань до завдань. Виходячи з завдань нашого дослідження, було розроблено перелік репродуктивно-мнемічних запитань для з'ясування донавчальних уявлень дітей на етапі сприйняття матеріалу та репродуктивно-пізнавальних, що використовувались на етапі осмислення дитиною нових знань, порівняння з минулим досвідом, зіставлення з новими спостереженнями, які підводять дітей до елементарних узагальнень. Дидактична функція цих запитань полягла в збудженні інтересу учнів до нового матеріалу, нових фактів, явищ, забезпеченні їх зв'язку з соціальною практикою.

Завдання на виявлення зв'язків, залежностей використовувались, в основному, під час осмислення матеріалу, його сортування, встановлення зв'язку з раніше вивченим. Вони вимагали від учнів умінь визначати внутрішні властивості предметів, розглядати їх у зв'язку з іншими через включення в нові зв'язки і відносини:

«Хто працює вдень? Хто працює вночі? Де помилився художник? (переплутав інструмент, одяг, транспорт, дорожні знаки). Які з цих предметів можна брати в школу, а які не можна? Кому потрібні ці речі (обценьки, молоток. скрипка, ополоник, ручка, пензлі тощо)?»

Завдання такого типу розраховані на те, щоб спрямувати мислення учнів на усвідомлення способів діяльності: як краще відповісти на поставлені завдання? Як можна сказати інакше? Як довести правильність відповіді?

Методика організації діяльності учнів щодо розв'язання пізнавальних завдань передбачала послідовне нарощування їх складності, оскільки основний спосіб навчити розв'язувати завдання полягав у доборі завдань різного ступеня складності, а критерієм у визначенні послідовності завдань має бути з'ясування тих, які лежать у зоні найближчого розвитку учнів.

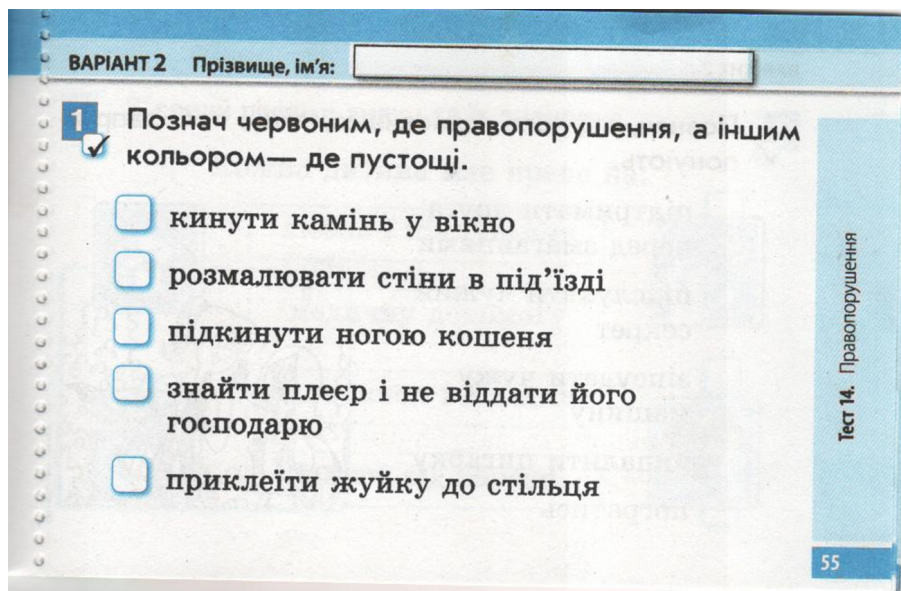
Цілеспрямоване ускладнення пізнавальних завдань, на думку дослідників, сприяє перенесенню засвоєних знань і способів діяльності з одних тем на інші, посилюючи усвідомлення учнями смислу їхньої діяльності, користі знань для використання у соціальній практиці.

Складність **змісту** зростала, починаючи від включення одиничних конкретних фактів, явищ до засвоєння матеріалу, який вимагає встановлення доступних зв'язків, залежностей, відношень.

Операційне ускладнення завдань полягало в просуванні учнів від уміння аналізувати об'єкти, формулювати одиничні судження про зв'язки й залежності, що існують у соціальному світі, які можна безпосередньо спостерігати – до суджень, що відбивають внутрішні залежності, вимагають розв'язання в логічному плані.

Отже, у ході керування розв'язанням учнями пізнавальних завдань принцип їх поступового ускладнення у змістово-операційному плані дозволив залучати до навчального процесу завдання не лише різних типів. а й різного ступеня складності.

Для прикладу наведемо завдання з робочого зошита до теми «Людина серед людей»:

ВАРІАНТ 2 Прізвище, ім'я:

1 Познач червоним, де правопорушення, а іншим кольором — де пустощі.

- кинути камінь у вікно
- розмалювати стіни в під'їзді
- підкинути ногою кошения
- знайти плеєр і не віддати його господарю
- приклеїти жуйку до стільця

Тест 14. Правопорушення

55

Основу відбору складають етапи продуктивних змін пізнавальних процесів: рух думки від виділення зовнішніх властивостей окремих об'єктів до встановлення зв'язків і залежностей між ними, пошуку причин і наслідків у соціальних процесах.

Основною вимогою до змістового аспекту таких завдань була орієнтація на досвід дитини: набутий раніше досвід, який відноситься до даного завдання, становить ніби передумову його розв'язання. Мислительний процес виникає тоді,

коли поставлене завдання вимагає від дитини перегрупування наявних знань, їх використання у конкретному випадку.

Варто тут звернутися до В. О. Сухомлинського.

Одна з найважливіших цілей навчання — навчити користуватися знаннями. Небезпека перетворення знань на мертвий багаж зароджується саме в молодших класах, коли за своїм характером розумова праця найщільніше пов'язана з набуттям дедалі нових умінь і навичок. Якщо ці вміння та навички тільки засвоюються і не застосовуються в діяльності, навчання поступово виходить за сферу духовного життя дитини, неначе відокремлюється від її інтересів і захоплень. Прагнучи запобігти цьому явищу, вчитель дбає про те, щоб кожна дитина знаходила творче застосування своїм вмінням і навичкам.³

Однак, попередній досвід, як свідчать спостереження, дає змогу реалізувати завдання пізнавального орієнтування, якщо він використовується для пошуку нового, пізнання невідомого.

Цілеспрямована робота в експериментальних класах виявила позитивний вплив на зародження в учнів особистісних смислів у пізнавальній діяльності, яка стосується освоєння соціальних об'єктів, вироблення у них емоційно-ціннісного ставлення до відповідного діапазону одержаних знань, застосування їх на практиці, що, у свою чергу, змінює характер пізнання, надає йому процесуальності.

Важливим свідченням набуття соціальної компетентності вважається вміння встановлювати зв'язки між причиною і наслідком власних вчинків і вчинків інших людей. Одержані дані засвідчили перевагу експериментальних класів над контрольними.

Хоча переваги експериментальної методики істотні, аналіз даних свідчить про необхідність забезпечення у формуванні соціальної компетентності учнів міжпредметних зв'язків та педагогічної підтримки процесу набуття соціального досвіду учнів у різних видах діяльності, починаючи з початку шкільного навчання.

Визначальним підсумком експериментальної роботи стало корегування навчально-методичного супроводу предмета «Я досліджую світ», апробація змісту і технологій уроку з погляду відповідності засадам компетентнісного підходу.

Висновки. Підручник уповні самодостатня одиниця навчального процесу. Водночас, вагомість і складність педагогічно керованого процесу в нових умовах потребують його доповнення складниками, зорієнтованими на диференціацію навчального процесу. Ці складники мають становити комплекс взаємопов'язаних між собою частин.

Отже, усі складники комплексу стають його значущими елементами на основі взаємодоповнення, і кожний із них спрямований на досягнення цілей у певній предметній сфері з орієнтацією на державні вимоги до результатів навчальних

3) Сухомлинський В.О. Вибрані твори Т.3 с.223-224

досягнень учнів. Водночас забезпечено варіативність застосування, можливість вибору засобів на кожному етапі реалізації.

Зміст експериментального матеріалу забезпечував безперервність ціле-спрямованого педагогічного впливу на досліджувану якість, вивчення її проявів у різноманітних навчальних ситуаціях протягом року.

Література

1. Савченко О.Я. Мета і результат уроку в контексті компетентнісного підходу [Текст] / Олександра Савченко // Початкова школа. - 2015. - №3. - С. 10-15.
2. Кодлюк Я.П. Підручник для початкової школи: теорія і практика, Тернопіль, «Підручники і посібники», 2004., - 288с.
3. Савченко О.Я. Підручники для початкової школи // Дидактика початкової освіти: підручн. – К., Грамота, 2012. – С.90-97.
4. Бібік Н.М. Авторська концепція підручника «Я у світі» // Проблеми сучасного підручника: зб. Наук. праць /наук. ред. О.М. Топузов. – К.: Педагогічна думка, 2012. – Вип. 12. – С.17-24.
5. Зуєв Д.Д. Школьный учебник, М., Педагогика. – 1983, С.220
6. Бібік Н.М., Бондарчук Г.П. «Я у світі» 3 клас: робочий зошит. – Х: Вид. група «Основа», 2014. – 64с.
7. Бібік Н.М., Бондарчук Г.П. «Я у світі» 4 клас: робочий зошит. – Х: Вид. група «Основа», 2015. – 64с.
8. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Світ навколо тебе: підручник для 1 класу загальноосвітньої школи К. Освіта, 1987.- 112с.
9. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Журавлик: підручник для 1 класу загальноосвітньої школи, - К. Освіта, 1998.- 112 с.
10. Бібік Н.М. Я і Україна: підручник для 3 класу загальноосвітньої школи, К.: Освіта, 2003.-112с.
11. Бібік Н.М., Байбара Т.М. Я і Україна: підручник для 4 класу загальноосвітньої школи, К.: Освіта, 2004.- 112с.
12. Сухомлинський В.О. Вибрані твори Т.3, с.223-224
13. Васьківська Г.О. Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика: монографія – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012 -512с.
14. Топузов О.М. Компетентнісні засади сучасного підручникотворення:- Київ, 2016. – С. 26-29

References

1. Savchenko O.Ia. Meta i rezultat uroku v konteksti kompetentnisnogo pidkhodu [Tekst] / Olexandra Savchenko // Pochatkova shkola. - 2015. - №3. - S. 10-15.
2. Kodliuk Ya.P. Pidruchnyk dlia pochatkovoї shkoly: teoriia i praktyka, Ternopil, "Pidruchnyky i posibnyky", 2004., - 288s.
3. Savchenko O.Ia. Pidruchnyky dlia pochatkovoї shkoly // Dydaktyka pochatkovoї osvity: pidruchn. – K., Hramota, 2012. – S.90-97.

4. Bibik N.M. Avtorska kontseptsiiia pidruchnyka "Ia u sviti" // Problemy suchasnoho pidruchnyka: zb. Nauk. prats /nauk. red. O.M. Topuzov. – K.: Pedahohichna dumka, 2012. – Vyp. 12. – S.17-24.
5. Zuiev D.D. Shkolnyii uchebnyk, M., Pedahohyka. – 1983, S.220
6. Bibik N.M., Bondarchuk H.P. "Ia u sviti" 3 klas: robochyi zoshyt. – Kh: Vyd. hrupa "Osnova", 2014. – 64s.
7. Bibik N.M., Bondarchuk H.P. "Ia u sviti" 4 klas: robochyi zoshyt. – Kh: Vyd. hrupa "Osnova", 2015. – 64s.
8. Bibik N.M., Koval N.S. Svit navkolo tebe: pidruchnyk dlia 1 klasu zahalnoosvitnoi shkoly K. Osvita, 1987.- 112s.
9. Bibik N.M., Koval N.S. Zhuravlyk: pidruchnyk dlia 1 klasu zahalnoosvitnoi shkoly, - K. Osvita, 1998.- 112 s.
10. Bibik N.M. Ya i Ukraina: pidruchnyk dlia 3 klasu zahalnoosvitnoi shkoly, K.: Osvita, 2003.-112s.
11. Bibik N.M., Baibara T.M. Ya i Ukraina: pidruchnyk dlia 4 klasu zahalnoosvitnoi shkoly, K.: Osvita, 2004.- 112s.
12. Sukhomlynskyi V.O. Vybrani tvory T.3, s.223-224
13. Vaskivska H.O. Formuvannia systemy znan pro liudynu v uchniv starshoi shkoly: teoriia i praktyka: monohrafiia – K.: Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova, 2012 -512s.
14. Topuzov O.M. Kompetentnistni zasady suchasnoho pidruchnykotvorennia:- Kyiv, 2016. – S. 26-29.

Надежда Бибик, доктор педагогических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела начального образования Института педагогики НАПН Украины, г. Киев, Украина

УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКТ ПО КУРСУ «Я ИССЛЕДУЮ МИР» В ИЗМЕРЕНИИ КОМПЕТЕНТНОСТИ ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье раскрыта роль учебника как универсального средства обучения. Исследовано, как развивается и совершенствуется целый комплекс средств обучения, что изменяет функцию учебника и уже рассматривается как элемент целостной системы средств обучения. Наличие учебно-методического комплекта определяет роль учебника как системообразующего ядра, своеобразной метасистемы, придает ему новое назначения - стать связующим звеном между всеми компонентами комплекса, обеспечить их целостность и функциональность единых подходов к реализации принципов компетентностного подхода. Определены критерии отбора учебного материала по определенным критериям - научности, систематичности и частотности рассмотрения; степени необходимости, актуальности и доступности в определенном возрастном периоде; согласование содержания, структуры, объема с целями предмета; время, отводимое на его изучение.

Ключевые слова: учебно-методический комплект; компетентно ориентированное обучение.

Nadiia Bibik, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

EDUCATIONAL-METHODOLOGICAL SET FOR “I EXPLORE THE WORLD” COURSE IN THE DIMENSIONS OF COMPETENCE-BASED EDUCATION

The article reveals the role of the textbook as a universal teaching tool. The whole complex of learning tools is being developed and improved, which changes the function of the textbook, which is already considered as an element of a holistic system of learning tools. The presence of educational- methodological kit defines the role of the textbook as a system-forming kernel, a kind of metasystem, gives it a new purpose — to become a link between all components of the complex, to ensure their integrity and functionality of unified approaches to the implementation of the principles of competence-based approach. The criteria for selection of educational material according to certain criteria - scientific, systematic and frequency of consideration; the degree of necessity, relevance and availability in a given age range; harmonization of content, structure, scope with the objectives of the school subject; time allots for studying.

Keywords: educational-methodological set; competence-based education.